

idézve), hogy „nincs távlatunk a jelenünkhöz — nagyon közel vagyunk hozzá”, akkor létfontosságú minél többször fordulni a múlthoz. Asztalos István tisztességes és elfogulatlan könyvének első budapesti kiadása ezt a célt jól szolgálhatja. Beteljesült az írói szándék: „Nem szórakoztatónak, hanem hiteles dokumentumnak szántam népem eljövendő nemzedéke számára”. (*Magvető.*)

MÁRKUS BÉLA

Három erdélyi prózakötetről

Előítéleteink, feltevéseink tájékozódásunkat is zavarják: előbb fogadjuk el azokat a műveket, gondolatsorokat, amelyek az előre kialakított elvárásainkat igazolják, mint a szemléletet átalakító munkákat. A határokon túli magyarság irodalmával, kultúrájával kapcsolatban különös erővel mutatkozik meg ez a jelenség. A bennünk élő virtuális kép igazolását várjuk valamennyi élénk kerülő verstől, drámától, elbeszéléstől. Átpörgetett verseskönyvek, motívumkeresések, egyes mondatok kiemelése: ezek egyaránt az említett jelenségekre utalnak. Arra már ritkábban gondolunk, hogy ezzel a külföldi magyar irodalmak, kultúrák illetékességi körét fokozzuk le, hiszen csak a sajátos létkörülmények kimondását várjuk tőlük. S ezzel nemcsak az alkotókat uraló világlátás megismeréséről mondunk le, hanem a határokon túli magyarság kultúrájának pontos ismeretéről is. A szomszédos országokban élő magyarság — az adott lehetőségeknek megfelelően — teljes kultúrát teremtett önmaga számára, s ez a teljesség a művészeti — s így az irodalmi — szférában is a többrányúság érvényesülését jelenti. A megismerésnek — természetszerűen — az irodalom területén is a legkülönbözőbb törekvésekre kell irányulnia. Ezáltal nemcsak a leszűkítő szemlélet csapdáit, de a meglepetéseket követő ocsúdásokat is elkerülhetjük. A hazai kulturális élet az utóbbi időben — számos eset tanúsága szerint — készületlenül fogadta a külföldi magyar kultúrák felől érkező impulzusokat...

A fentiekről nemcsak ünnepi alkalmakkor szükséges meditálnunk. Egy-egy összefoglaló kötet, reprezentatív gyűjtemény áttanulmányozása után talán indokoltabbnak tűnnének az elmondottak — indokoltabbnak, de kevésbé szükségesnek. Mert az elmondottak szükségessége igazán csak a hozzánk eljutó újságok, folyóiratok, könyvek figyelemmel kísérése közben mutatkozik meg. Tán ezzel megszüntethetnénk azt az egyoldalúságot, hogy még a több kötetet publikáló szerzők neve és műve is ismeretlen marad nálunk.

Többé-kevésbé jellemző ez az előttünk fekvő könyvek szerzőire, *Györffy Kálmánra*, *Mózes Attilára*, *Bogdán Lászlóra* is: mindhárman többkötetes írók, nevüket, munkáikat idehaza mégis csak a szűkebb irodalmi köztudat tartja számon. Újabb elbeszélésköteteiket gyors egymásutánban a véletlen adta a szemlélő kezébe, valahol azonban a tudatosság is befolyásolhatta az egymás utáni olvasást. Mindhárman túl járnak már a harmincadik évükön, a negyedik kötetüket adták közre: ilyen korra, s jelentős kötetek után végérvényesen túljutottak már a kísérletezésen. Eddigi munkáik alapján az is sejthető, hogy a közeljövő erdélyi prózaírásának meghatározói lehetnek.

*

„Regényeket írtam — természetesen csak képzeletben —, és két regény között mindig született egy novella. Ezzel két dolgot árultam el: hogy regényt szeretnék írni, s hogy a novellák tulajdonképpen az írói szándék peremvidékéről valók” — írta első kötetéhez *Györffy Kálmán*. A kötet *Csendes hétköznapiak* címen az elsőkötetesek munkáit közreadó *Forrás-*

sorozatban jelent meg 1973-ban. S a bemutatkozó kötetet valóban regények követték: *Házavatás — Ágnes, kisregények 1975*; *A visszatekintő*, 1978. Nem ismerjük Györfi Kálmán műhelygondjait, de úgy tűnik, újabb elbeszéléskötete, amely *A nagy kórház* címmel 1981-ben jelent meg a Kritérionnál, ismétcsak regények előkészítését jelenti. Mindenekelőtt az elbeszélések tematikájának és szemléletének összhangja mutat a nagyobb forma irányába. Györfi hősei a társadalom peremén élnek, történeteinek legszembetűnőbb jellemzője a mindennapiság. Szereplői valamiképpen kiszorultak a világból, az egyén és a világ szembenállása valamennyi írásában érződik. A hagyományos irodalomszemlélet uralja ezt a könyvet, helyenként még a naturalizmus hatása is érződik. Az esettség bemutatását Györfi Kálmán pszichológizáló szemlélettel kapcsolja össze, témáin is a múltba való visszavetítés érződik. Ezt különösen a kötet első három elbeszélésén figyelhetjük meg (*Integetsz majd a túlsó partról, A mellény, Egy kutya és a háború*). Ezeknek az elbeszéléseknek az olvasásakor minduntalan azt érezzük, mintha olvastuk volna ezt már valahol. Az első a gyermekkori elvagyódást fogalmazza meg: a képzeletvilág Györfi elbeszélésében is a való világ kiütjaként mutatkozik meg, igaz, a szerzőnek van ereje a történetben rejlő sablonok elkerülésére és a drámaiság megvalósítására. *A mellény* című írás is az esetettek világába vezeti az olvasót. Menyhért, a magára maradt nyugdíjas segédmunkás a kocsmában talál magának társakat. Az asszony, aki Menyhért mellé szegődik, önmaga valamikori társát látja a férfiban. A harmadik elbeszélés egy kutya történetében mutatja meg az idő múlását, az emberek átalakulását.

Györfi írásainak valódi ereje azonban akkor mutatkozik meg, amikor kilép az irodalom által kínált sémákból. Nem lehet véletlen az sem, hogy ilyenkor írásainak hangvétele is frissebbnek, eredetibbnek tűnik. Az általánosítás persze ezeket az elbeszéléseket is az előzőekhez kapcsolja. *A nyaralás* című elbeszélés szereplői az ünnepi alkalomkor sem tudnak szabadulni megszokott életüktől: a kétágyas szállodai szobát az otthonról hozott terítőkkal, esküvői képpel formálják a maguk képére. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a megszokottságnak és a kiszolgáltatottságnak a bemutatása Györfit is a kórházi tematikához vezette el. A kötet címadó és egyben legterjedelmesebb írása visszautal az előző elbeszélésekre, s tágítja azok világát is. A legfontosabb azonban az, hogy hőse összegezni tudja a vele történeteket: mindazt, ami a kórházban történt, s azt is, ami a kinti életben. Észreveszi az együvé tartozó kettősséget: egyrészt azt, hogy körülményeink adottak, másrészt pedig azt, hogy „*adott létállapotban az emberség felső határa is adott*”. Ez a hosszabb elbeszélés önmagában is bizonyítja, hogy Györfi Kálmán lehetőségei az összetettebb struktúrájú, nemcsak egyes történeteket leíró, hanem a meghatározó körülményeket is számbavevő írásokban mutatkoznak meg.

*

Mózes Attila Üvegcsendélet című kötetét 1982-ben jelentette meg a Kritérion. Olvasásakor sajátos feszültséget érzünk: mintha az „adott valóságselet” kicsúszna a szerző kezéből, s egy-egy történet vagy tétel a kelletténél is erősebben magával ragadná az író. Aztán hamarosan belefeledkezünk a történeteket bonyolító író játékába: Mózes Attila elbeszélései, történetei — legyenek azok akár „szereptörténetek” is — erősen hatnak olvasójukra. Elképzeltetőnek tűnik, hogy írójuknak a jövőben meg kell küzdenie a valóság más módon történő birtokba vételének gondjával, mostani kötetlen — vagy igencsak kötött — szerepjátéka azonban képes a kötet kilenc elbeszélésének összefogására. Ami Györfi Kálmánál a mindennapokban uralkodó meghatározottság volt, az Mózes Attila elbeszéléseiben az *én* uralkodóvá tétele és az *én* történeteinek mitikus megnövesztése: a kalandnak a gondolatisággal való elegyítése. Ebben az értelemben érezzük fontosnak az írónak a kötethez írt jegyzetét: „Hogy helyszíneimet fölszámolta a múlt idő, már-már úgy érzem sosem is léteztek, s az események sem valóságosak. Belső tájaim helyszínein történik egyetlen alaphangulaton több változatban. Olykor félek, annyira kegyetlenek a bennem levő történő cselekmények, de most már visszavonhatatlanul vannak, mert megírtam őket. Vagy meg kellett írnom, mert mégis-mégis megtörténtek és — bár ha más formában — ma is élnek.”

Mózes Attila belső tájainak helyszíne a talán sosem volt — vagy igenis valóságos — periféria, alaphangulata pedig a félelem, a szorongás. S hogy megküzdjön az iszonyattal, a legváltozatosabb formában mutatja be az elszabaduló ösztönök uralomra jutását. Árulkodónak tűnik, hogy a személyességre utaló mozzanatot mindegyik elbeszélésben megtaláljuk. Természetesen nem a közvetlen megfelelés szintjén, hanem áttételesebben: a szereppel való azonosulás vagy az állásfoglalásra készítés révén. Mózes Attila különös „módszerrel” él: szinte valamennyi elbeszélése történésnek azonos időt és teret teremt, ebben a világban aztán a legvalószínűtlenebb történet is megtörténtként létezik. A helyszín meghatározottsága az ő elbeszéléseiben sajátos erővel bír. A város valamikori perifériáján természetesnek tűnik az a történet is, amelyet a *Fejlődéstörténeti vázlat* című írás vetít elénk: az idegen környezetbe kerülő kölyök a többi gyerek elől menekülve a fiatal fiú segítségét kéri, hogy aztán ezt a segítséget a többiek „megsemmisítésére”, irracionális vágyai kiélésére használja fel. Hasonló erővel hat a *Mint tavaszi ágakon himbálódzó bárányok hangja* című elbeszélés is. A történetet itt is csak vázlatosan tudjuk felidézni. Az elbeszélő egy hentes megölésének történetét mondja el: a környékbeliek megölték a hentest, mert önmaguk számára képtelenek voltak a körülötte történetet megmagyarázni. Itt is az iszonyat kérdése áll középpontban: vajon az iszonyat kimondása, leírása képes lehet-e az irracionális erők megsemmisítésére? Mózes Attila jól szerkesztett, fontos könyve sajátos, különös erejű írói világot tár fel.

*

Ha Györffi Kálmánnak és Mózes Attilának nem is, *Bogdán Lászlónak* minden bizonnyal meg kell majd küzdenie olvasóiért. S az olvasónak is le kell gyűrnie eddigi olvasási szokásait: Bogdán a próza átpoétizálásának útját követi, regényei, versei — vagy talán egyszerűbb, ha azt mondjuk: *szövegei* — a hagyományos irodalmi jelenségektől több vonatkozásban is eltérnek. S amikor erről szólunk, arra is utalnunk kell, hogy Bogdán kísérletező kedve cseppet sem öncélú. *Helyszínkeresések forgatáshoz* című regényének kritikusa, *Thomka Beáta* joggal állapíthatta meg: „Abban... biztosak vagyunk, hogy intencióinak, mondanivalójának, annak az érzékenységnek és intellektuális légkörnek a kifejezésére, amely a regény gondolat- és képzuhatagából bontakozik ki, semmilyen más közlésforma nem felelhetett volna meg jobban, mint éppen az, amelyet választott.”

Új kötete a *Játék mozgó tükrökkel* címet viseli, s 1983-ban a Kriterionnál jelent meg. Ez a kötet is megerősíti a Bogdán eddigi munkásságáról kialakult képet. A kísérletezés, a legmegfelelőbb forma keresése nála erősen strukturált, feszültségeket magukba foglaló szövegek megteremtését eredményezi. A kötet írásai talán meggyőzőbben jellemzik Bogdán törekvéseit, mint a korábban közreadott regények. Az itteni írások ugyanis 1974 és 1980 között íródtak, párhuzamosan tehát Bogdán pályájának kibontakozásával. A kísérletezés darabjai s az írói hangkeresés: mint ilyenek, tisztábban mutatják az írói törekvéseket a lezárt, véglegesnek tudott műveknél.

A kötet címe pontosan jellemzi az egyes írásokat: valóban játszik az író a szövegek megformálásakor, az egyes írásokban, az egymásra következő szövegekben pedig folytonos nézőpontváltást figyelhetünk meg. A szövegek megkomponáltsága, kimunkáltsága, tudatossága nemegyszer a versre, prózaversre emlékeztet bennünket. Az olvasótól erős figyelmet követel a különböző struktúrárétegek figyelemmel kísérése, vagy az egyazon sorban — esetleg mondatban — bekövetkező nézőpontváltás. Mindennél fontosabbnak tűnik azonban az, hogy a kötet írásait olvasva olyan alkotóra figyelhetünk, aki önmaga világát, hely- és helyzetkeresését, vitáit, lázadásait, írói-művészi gondjait elemi erővel fogalmazza meg. A könyv hozadékait itt nehéz lenne számba venni: a leírásnál azonban fontosabb arra utalnunk, hogy szinte minden írásnál érezzük az irodalomról alkotott fogalmak újragondolásának törekvését...

A kötet írásait sajátos liraiság hatja át. A különböző tematikájú és különböző módon megírt történeteket a személyesség kapcsolja egybe. Hol átkozódó, hol lázadást kereső ez a személyesség, hol ironikus, játékos, hol latens módon bujkáló, hogy csak a történések szerep-

lőit mozgassa, beszéltesse. Végső soron azonban mégis kiemelt fontossággal bír: Bogdán a helyszin hatalmának megfogalmazására, a „helyzettudat” tisztázására törekszik, s ezek a törekvései a személyességet is előtérbe állítják. S noha mindig önmagáról ír, kimeríthetetlennek érzi az írás lehetőségét. *Amabilis confusio* című elbeszélésében olvashatjuk: „Mégis, amit elmondtam magamról, csak annyira hasonlít hozzám, mint egy lakás, ahol már éltem, mint a nő, akit már szerettem, mint a folyó, amelyben már fürödtem. A folyóvíz is engedelmesen hozzám simul fürdés közben, magába engedi a testem, de ahogy kilépek belőle, összezárul, s többé nem emlékezik rám, nem marad nyomom benne, el sem kell felejtennem.”

Bogdán másik nagy témája a történelem. Említett írásában önmaga bukaresti tűnődésére — lázadására? — a századelő Bukarestjének képét vetíti rá. A helyszint aztán közép-kelet-európai méretűvé nagyítja. *Töredékek egy vígeposzból* című írásában pedig az ötvenes évek világát járja körül — noha sajátosan szűkíti az ábrázolt világ kereteit. Előbb a Huttera Béla borbélyműhelyében elhangzottakat követi, később pedig egy cirkuszi előadás alatt elhangzott beszélgetésekre alapozza töredékeit. A formai kísérletezés ellenére elmondhatjuk: a megírt időszakról s annak valóságos összefüggéseiről pontosan tudósít Bogdán László. Kötete tanúsága szerint következetesen önmaga útját járja, ez azonban az ő esetében semmiképpen sem jelent beszűkülést. Kísérleteivel még mindig a továbblépés lehetőségeit keresi...

*

A rövide fogott áttekintésekből is kitűnhet: a három kötet íróját egymástól több vonatkozásban is eltérő törekvések jellemzik. Az irodalom területén természetesnek kell elfogadnunk a különbözőségeket, így hát választanunk sem kell az egyik író javára, vagy a másik kárára. S legfőképpen azért nem, mert értékekről, noha egymással össze nem mérhető értékekről van szó. Györfi Kálmán a mindennapiság nagyobb epikus formában való megörökítésére törekszik, Mózes Attila „mesélő kedvének” engedelmeskedik, amikor az iszonyat kimondására vállalkozik, Bogdán László pedig már ereje pontos ismeretében kísérletezik. Mindhárom kötet újabb munkákat ígér, s ez az erdélyi magyar prózairás sokszínűségét, új irányokba fordulását is jelzi.

FÜZI LÁSZLÓ

Tamás Menyhért: Holtág

Tamás Menyhértnek négy kötet után már nagyságra is jelentős olvasótábora volt. Recenziók, levelek, üzenetek, személyes megkeresések egész sora, könyveinek gyors fogyása mutatta ennek az olvasótábornak a fokozatos növekedését. Hivatásos olvasók, tehát szerkesztők, kritikusok, irodalmárok, valamint irodalmat kedvelő egyéb foglalkozásúak együtt alkotják ezt a tábort; a mai magyar irodalmi alkotások és alkotók megítélésében, ez esetben elismerésében, ritka egyöntetűséget tanúsítva. Érdekes ez annál inkább, mert rövid még Tamás Menyhért könyvekkel mérhető írói útja. A négy közül az első 1974-ben jelent meg, a negyedik 1981-ben. Három verseskötet: *Szövetségben a fákkal*, *Küszöbök*, *Messzülő ég*; a negyedik próza: *Vigyázó madár*. (Ez utóbbi nemrég második kiadásban is megjelent, a Szépirodalmi Könyvkiadó Zsebkönyvtár sorozatában.) Karcú kötet mindegyik, a négy együtt tesz ki egy testesebb könyvet.

Mi a titka a sikerének? De nem is egészen jó a kérdés, mert a titkok ritkán megfejthetők, irtóznak a „tettenéréstől”. Inkább így: miért váltak gyorsan kedveltté-keresetté Tamás Meny-